

Erniyazova Dilaram

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tarix fakulteti assistent o'qituvchisi

O'ZBEKISTON TARIXIDA KASABA UYUSHMALARI FAOLIYATI TARIXI (II JAHON URUSHIDAN KEYIN)

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda II jahon urushidan keyingi davrda kasaba uyushmalarining faoliyati tarixi o'rganilgan. Kasaba uyushmalarining tashkiliy tuzilmasi, vazifalari, davlat va xo'jalik organlari bilan munosabatlari, mehnat muhofazasi va ijtimoiy ta'minot sohalarida olib borgan ishlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, kasaba uyushmalari faoliyatida markazlashgan boshqaruv ustuvor bo'lgan bo'lsa-da, ularning xodimlar huquqlarini himoya qilish borasidagi sa'y-harakatlari o'sib borgan. Maqolada kasaba uyushmalarining mustaqillik yillaridagi yangilanish jarayoni ham yoritilgan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, kasaba uyushmalari, mehnat muhofazasi, ijtimoiy ta'minot, markazlashgan boshqaruv

Аннотация. В данной статье рассматривается история деятельности профсоюзов в Узбекистане в период после Второй мировой войны. Проанализирована организационная структура, задачи, взаимоотношения профсоюзов с государственными и хозяйственными органами, их работа в сфере охраны труда и социального обеспечения. Исследование показало, что, хотя централизованное управление было приоритетом в деятельности профсоюзов, их усилия по защите прав сотрудников росли. В статье также освещается процесс обновления профсоюзов за годы их независимости.

Ключевые слова: Узбекистан, профсоюзы, охрана труда, социальное обеспечение, централизованное управление

Abstract. This article explores the history of trade union activity in Uzbekistan in the post-World War II period. The work carried out by trade unions in the areas of organizational structure, tasks, relations with state and economic bodies, labor protection and Social Security was analyzed. The study found that while centralized management was a priority in trade union activities, their efforts to protect the rights of employees were growing. The article also covered the process of renewal of trade unions in the years of independence.

Keywords: Uzbekistan, trade unions, labor protection, Social Security, centralized management

KIRISH

II jahon urushidan keyingi davrda O'zbekistonda kasaba uyushmalarining faoliyati mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy hayotida muhim o'rin tutdi. Kasaba uyushmalari xodimlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, mehnat muhofazasi va xavfsizligini ta'minlash, ijtimoiy ta'minot masalalarini hal etishda faol ishtirok etdi. Shu bilan birga, ularning faoliyati sovet tuzumi sharoitida markazlashgan boshqaruv tizimi doirasida olib borildi.

Ushbu maqolaning maqsadi O'zbekistonda II jahon urushidan keyingi davrda kasaba uyushmalari faoliyatining asosiy yo'nalishlarini, ularning tashkiliy tuzilmasi va vakolatlarini, davlat va xo'jalik organlari bilan munosabatlarini kompleks tahlil qilishdan iborat. Tadqiqotning dolzarbligi kasaba uyushmalari tarixini o'rganish orqali hozirgi kunda ularning jamiyatdagi o'rne va rolini chuqurroq anglash imkoniyati bilan belgilanadi.

USULLAR VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Maqolani tayyorlashda tarixiy-tizimli, qiyosiy-tarixiy va statistik tahlil usullaridan foydalanildi. O'zbekiston kasaba uyushmalarining II jahon urushidan keyingi faoliyatiga oid arxiv hujjatlari, statistik ma'lumotlar, davriy matbuot materiallari o'rganildi. Shuningdek, mavzuga oid ilmiy adabiyotlar tahlil qilindi.

Kasaba uyushmalarining II jahon urushidan keyingi tarixi bo'yicha O'zbekiston tarixchilari tomonidan bir qator tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, Q.Rajabovning "O'zbekiston kasaba uyushmalari tarixi" [1], M.Qo'chqorovning "O'zbekistonda kasaba uyushmalari faoliyati (1946-1990 yy.)" [2] nomli monografiyalarida kasaba uyushmalarining urushdan keyingi faoliyati yoritilgan. Biroq bu asarlarda kasaba uyushmalarining faoliyatiga ko'proq rasmiy-tashkiliy jihatdan yondashilgan bo'lib, ularning amaliy faoliyati, xususan mehnat muhofazasi va ijtimoiy ta'minot sohalaridagi ishlari yetarlicha ochib berilmagan.

So'nggi yillarda nashr etilgan A.Qodirovning "O'zbekiston kasaba uyushmalari tarixi (1925-1991 yy.)" [3] va B.Haydarovning "O'zbekiston kasaba uyushmalari: yangilanish va rivojlanish yo'lida" [4] nomli kitoblarida kasaba uyushmalarining faoliyati yangicha nuqtai nazardan tahlil qilingan. Ushbu asarlarda kasaba uyushmalarining markazlashgan boshqaruv tizimidagi o'rni tanqidiy baholangan, shuningdek mustaqillik yillaridagi yangilanish jarayonlari yoritilgan.

Xorijiy adabiyotlarda ham sovet davri kasaba uyushmalariga bag'ishlangan tadqiqotlar mavjud. Masalan, B.Ruble [5] va D.Filtzerning [6] asarlarida sovet kasaba uyushmalarining faoliyati tanqidiy tahlil qilingan. Biroq bu tadqiqotlarda O'zbekiston kasaba uyushmalarining o'ziga xos xususiyatlari yetarlicha ochib berilmagan.

NATIJALAR

O'zbekistonda II jahon urushidan keyingi davrda kasaba uyushmalarining faoliyatini tahlil qilish quyidagi natijalarni ko'rsatadi:

Birinchidan, kasaba uyushmalari sovet tuzumi sharoitida davlat va partiya organlarining nazorati ostida faoliyat ko'rsatdi. Ularning tashkiliy tuzilmasi va rahbar organlari tarkibi markazdan turib belgilanardi. Bu esa kasaba uyushmalarining mustaqil qarorlar qabul qilish imkoniyatlarini cheklardi. Shu bilan birga, kasaba uyushmalariga davlat va xo'jalik organlari faoliyatida ishtirok etish huquqining berilishi ularning ta'sir doirasini kengaytirdi.

Ikkinchidan, kasaba uyushmalari xodimlarning mehnat huquqlarini himoya qilish, mehnat muhofazasi va ijtimoiy ta'minot masalalarini hal etishda sezilarli yutuqlarga erishdi. Xususan, mehnat qonunchiligi ijrosi ustidan nazoratning kuchaytirilishi, jamoa shartnomalarining tuzilishi, mehnat muhofazasi bo'yicha jamoatchilik nazoratining yo'lga qo'yilishi xodimlar manfaatlarini himoya qilishga xizmat qildi.

Uchinchidan, kasaba uyushmalarining madaniy-ma'rifiy va sport-sog'lomlashtirish sohalaridagi faoliyati xodimlarning ma'naviy va jismoniy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Kasaba uyushmalari tasarrufidagi klublar, kutubxonalar, sport inshootlari aholining madaniy hordiq chiqarishi va sog'lom turmush tarzini shakllantirish uchun xizmat qildi.

TAHLIL VA MUHOKAMA

Tashkiliy tuzilma va boshqaruv. II jahon urushidan keyin O'zbekiston kasaba uyushmalarining tashkiliy tuzilmasi va boshqaruv tizimida bir qator o'zgarishlar yuz berdi. 1948-yilda O'zbekiston kasaba uyushmalari respublika kengashi tashkil etildi [1, p. 156]. Bu organ respublika hududidagi barcha tarmoq kasaba uyushmalarini muvofiqlashtirish va ularning faoliyatiga rahbarlik qilish vazifasini bajarardi.

1956-yilda SSSR Oliy Soveti Prezidiumining farmoni bilan kasaba uyushmalarining huquq va vakolatlari kengaytirildi. Ularga mehnat qonunchiligi ijrosi ustidan nazorat qilish, korxonalarda mehnat muhofazasi va xavfsizlik texnikasi qoidalariga rioya etilishini tekshirish huquqi berildi [7]. Bu esa kasaba uyushmalarining xodimlar huquqlarini himoya qilish borasidagi imkoniyatlarini oshirdi.

1970-1980-yillarda O'zbekistonda kasaba uyushmalari a'zolari soni sezilarli darajada o'sdi. Agar 1970-yilda kasaba uyushmalari a'zolari soni 2,5 mln kishini tashkil etgan bo'lsa, 1985-yilga kelib bu ko'rsatkich 4,7 mln kishiga yetdi [3, p. 201]. Bu esa mehnat qilayotgan aholining deyarli 95 foizini tashkil etardi.

Kasaba uyushmalarining asosiy vazifalari. II jahon urushidan keyingi davrda O'zbekiston kasaba uyushmalarining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat edi:

Xodimlarning mehnat huquqlarini himoya qilish. Kasaba uyushmalari mehnat qonunchiligi ijrosi ustidan nazorat olib bordi, mehnat nizolarini ko'rib chiqishda ishtirok etdi.

Mehnat muhofazasi va xavfsizlik texnikasi masalalarini nazorat qilish. Kasaba uyushmalari korxonalarda mehnat sharoitlarini yaxshilash, ishlab chiqarishda jarohatlanish va kasb kasalliklarining oldini olish choralarini ko'rdi.

Ijtimoiy sug'urta va ta'minot masalalarini hal etish. Kasaba uyushmalari xodimlarning ijtimoiy sug'urta mablag'larini boshqarish, sanatoriy-kurort yo'llanmalarini taqsimlash kabi vazifalarni bajarardi.

Madaniy-ma'rifiy va sport-sog'lomlashtirish ishlarini tashkil etish. Kasaba uyushmalari klublar, kutubxonalar, sport inshootlari faoliyatini yo'lga qo'ydi, turli madaniy tadbirlar va sport musobaqalarini o'tkazdi.

Ishlab chiqarish rejalarining bajarilishini ta'minlashda ishtirok etish. Kasaba uyushmalari sotsialistik musobaqalarni tashkil etish, ilg'or tajribani ommalashtirish orqali mehnat unumdorligini oshirishga harakat qildi [8].

Davlat va xo'jalik organlari bilan munosabatlar. Sovet tuzumi sharoitida O'zbekiston kasaba uyushmalari davlat va partiya organlari rahbarligida faoliyat ko'rsatardi. Kasaba uyushmalarining rahbar organlari tarkibi Kommunistik partiya tomonidan tasdiqlanardi. Bu esa ularning mustaqil faoliyat yuritish imkoniyatlarini cheklardi.

Shu bilan birga, kasaba uyushmalari davlat va xo'jalik organlarining ishida faol ishtirok etardi. Kasaba uyushmalari vakillari Oliy Sovet va mahalliy sovetlar deputatlari sifatida qonun ijodkorligi jarayonida qatnashardi. Kasaba uyushmalari rahbarlari vazirliklar hay'atlari, xo'jalik organlari kollegiyalari tarkibiga kiritilardi.

Kasaba uyushmalari korxonalar va tashkilotlar ma'muriyati bilan birgalikda jamoa shartnomalarini tuzish va ularning bajarilishini nazorat qilish huquqiga ega edi. 1970-1980-yillarda O'zbekistonda har yili 10 mingdan ortiq jamoa shartnomasi tuzilardi [3, p. 215]. Bu esa xodimlarning mehnat va ijtimoiy huquqlarini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etardi.

Mehnat muhofazasi sohasidagi faoliyat. II jahon urushidan keyingi davrda O'zbekiston kasaba uyushmalari mehnat muhofazasi va xavfsizlik texnikasi masalalariga katta e'tibor qaratdi. 1950-yillarda kasaba uyushmalari tarkibida texnik mehnat inspeksiyalari tashkil etildi. Ular korxonalarda mehnat sharoitlarini tekshirish, xavfsizlik texnikasi qoidalariga rioya etilishini nazorat qilish huquqiga ega edi.

Ijtimoiy ta'minot sohasidagi faoliyat. Kasaba uyushmalari ijtimoiy sug'urta mablag'larini boshqarish, sanatoriy-kurort davolanishi va dam olish masalalarini hal etishda faol ishtirok etdi. 1960-yillardan boshlab O'zbekistonda kasaba uyushmalari tasarrufidagi sanatoriyalar, dam olish uylari va turistik bazalar tarmog'i kengayib bordi. 1970-yilda kasaba uyushmalari ixtiyorida sanatoriy va dam olish uylarida 120

ming kishi davolanagan va dam olgan bo'lsa, 1985-yilga kelib bu ko'rsatkich 350 ming kishiga yetdi [3, p. 230].

XULOSA

O'zbekistonda II jahon urushidan keyingi davrda kasaba uyushmalari xodimlarning mehnat huquqlarini himoya qilish, mehnat muhofazasi va ijtimoiy ta'minot masalalarini hal etishda muhim rol o'ynadi. Kasaba uyushmalari a'zolari soni o'sib bordi, ularning vakolatlari kengaytirildi. Kasaba uyushmalarining tashkiliy tuzilmasi va boshqaruv tizimi markazlashgan xarakterga ega bo'lib, davlat va partiya organlari tomonidan nazorat qilinardi. Bu esa ularning mustaqil faoliyat yuritish imkoniyatlarini cheklardi.

Kasaba uyushmalari mehnat muhofazasi sohasida sezilarli yutuqlarga erishdi. Korxonalarda mehnat sharoitlarini yaxshilash, xavfsizlik texnikasi qoidalariga rioya etilishini nazorat qilish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirildi. Kasaba uyushmalari ijtimoiy ta'minot masalalarini hal etishda faol ishtirok etdi. Sanatoriy-kurort davolanishi va dam olishni tashkil etish, bolalar sog'lomlashtirish oromgohlarini faoliyatini yo'lga qo'yish kabi ishlar amalga oshirildi. Mustaqillik yillarida kasaba uyushmalarining faoliyatida yangilanish jarayonlari boshlandi. Ularning huquqiy maqomi mustahkamlandi, tashkiliy tuzilmasi isloh qilindi. Shu bilan birga, kasaba uyushmalarining yangi sharoitlarga moslashishi davom etmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Rajabov, Q. (2000). O'zbekiston kasaba uyushmalari tarixi. Toshkent: O'qituvchi.
2. Qo'chqorov, M. (2005). O'zbekistonda kasaba uyushmalari faoliyati (1946-1990 yy.). Toshkent: Fan.
3. Qodirov, A. (2012). O'zbekiston kasaba uyushmalari tarixi (1925-1991 yy.). Toshkent: Akademiya.
4. Haydarov, B. (2018). O'zbekiston kasaba uyushmalari: yangilanish va rivojlanish yo'lida. Toshkent: Yangi asr avlodi.
5. Ruble, B. A. (1981). Soviet Trade Unions: Their Development in the 1970s. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Filtzer, D. (1992). Soviet Workers and De-Stalinization: The Consolidation of the Modern System of Soviet Production Relations, 1953-1964. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Kasaba uyushmasi tarixi, Kasaba uyushmalari tuzilmasida qisqacha ma'lumot, <https://transport.kasaba.uz/kasaba-uyushmasi-tarixi/>
8. Pravda Vostoka gazetasi, 1975-yil 18-may soni.